

Сергєєва Діана Борисівна,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Національної академії Служби
безпеки України

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ РЕЙДЕРСЬКИХ ЗАХОПЛЕНЬ, УЧИНЕНИХ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ ДЕРЖАВНИХ РЕЄСТРАТОРІВ

Рейдерські захоплення, учинені із залученням державних реєстраторів, характеризуються поєднанням юридично значущих реєстраційних дій, документального оформлення, цифрової взаємодії з державними інформаційними системами та подальшого встановлення фактичного контролю над підприємством, корпоративними правами чи окремими активами. У таких провадженнях значна частина обставин не може бути достовірно встановлена лише шляхом допитів, огляду документів або аналізу змісту реєстраційного запису. Вирішального значення набуває використання спеціальних знань, яке дозволяє встановити походження документа, спосіб його виготовлення, виконавця підпису, фактичного користувача електронного ключа, технічні параметри реєстраційної операції, рух цифрової інформації, економічні наслідки та зв'язок окремих дій із кінцевим майновим результатом.

Проблема рейдерства традиційно розглядається як комплексне явище, протидія якому потребує поєднання правових, організаційних і криміналістичних засобів [3]. У дослідженнях з розслідування економічних злочинів наголошувалося на необхідності використання спеціальних знань для дослідження документів, фінансово-господарських операцій, електронної інформації та інших об'єктів, що мають доказове значення [5]. Сучасні праці, безпосередньо присвячені протиправному заволодінню майном підприємств, підтверджують особливе значення експертних досліджень у встановленні механізму такого заволодіння [1].

На нашу думку, у кримінальних провадженнях щодо рейдерських захоплень із залученням державних реєстраторів спеціальні знання слід розглядати не як допоміжний елемент окремої слідчої дії, а як наскрізний засіб доказування, що забезпечує перехід від формально зафіксованої реєстраційної операції до встановлення її фактичного механізму, суб'єкта виконання, технічного середовища, документальної основи та економічного результату. Їх використання повинно бути підпорядковане конкретним доказовим завданням і здійснюватися у належній процесуальній формі [2; 11; 12].

Доцільно розмежовувати основні форми використання спеціальних знань. Консультація спеціаліста може мати орієнтувальне значення під час визначення виду дослідження, об'єктів, які необхідно невідкладно зберегти, та питань, що можуть бути поставлені експертові. Участь спеціаліста під час огляду, обшуку, тимчасового доступу, копіювання цифрових даних або вилучення документів має техніко-криміналістичне значення і повинна бути належно відображена у протоколі. Висновок експерта є результатом самостійного процесуального дослідження та оцінюється у сукупності з іншими доказами. Методичні

засади призначення і проведення експертиз визначаються відповідною Інструкцією Міністерства юстиції України [2], а теоретичні та прикладні питання їх проведення системно розкрито у сучасному навчальному посібнику Д. Б. Сергєєвої [11].

Першою за практичним значенням для цієї категорії проваджень є почеркознавча експертиза. Рейдерський механізм нерідко передбачає використання протоколів загальних зборів, заяв про вихід учасника, довіреностей, договорів, актів приймання-передачі, рішень органів управління та інших документів із підписами осіб, які заперечують факт їх учинення. Завданням експерта є встановлення виконавця підпису або рукописного тексту, а не вирішення питання про дійсність правочину, наявності умислу чи винуватості. Для дослідження необхідно забезпечити належні оригінали документів і достатні порівняльні зразки. Надання лише сканованої копії часто істотно обмежує можливості дослідження, оскільки унеможливорює оцінку низки матеріальних ознак штриха.

Почеркознавча експертиза особливо важлива у випадках, коли державний реєстратор посилається на зовні належно оформлений документ як на підставу внесення запису. Якщо експертним шляхом встановлено, що підпис виконано іншою особою, це є вагомим доказовим фактом щодо походження документа. Проте такий висновок сам по собі ще не доводить обізнаність реєстратора про підроблення. Для встановлення його можливої умисної участі необхідно додатково досліджувати очевидність дефектів документа, спосіб його подання, характер комунікацій із заявником, часову послідовність операцій, повторюваність аналогічних дій та інші обставини.

Другою ключовою групою є технічні експертизи документів. Їх можливості дозволяють установити спосіб виготовлення реквізитів, ознаки монтажу, додруковування, заміни аркушів, внесення змін до первинного змісту, особливості нанесення відбитків печаток, а за наявності методичних передумов – послідовність виконання окремих реквізитів. Саме ці дослідження можуть підтвердити, що документ, на підставі якого проведено реєстраційну дію, створювався не в той час або не тим способом, який заявляється його учасниками. У поєднанні з відомостями про реєстраційну операцію це дозволяє реконструювати документальний етап рейдерського механізму.

Особливого значення набуває правильна організація вилучення та збереження документів. Оригінал, його упаковка, маркування, відомості про місце виявлення, особу, у якої він перебував, та подальший рух об'єкта мають бути належно зафіксовані. Порушення ланцюга збереження може поставити під сумнів достовірність експертного дослідження навіть тоді, коли застосована методика є науково коректною. Загальні положення про докази та доказування вимагають оцінювати не лише зміст результату, а й спосіб отримання і процесуальну придатність відповідного джерела [12].

Третім визначальним напрямом є комп'ютерно-технічна експертиза. Державна реєстрація здійснюється в цифровому середовищі, тому сліди операції можуть міститися на робочій станції, ноутбучі, мобільному пристрої,

зовнішньому накопичувачі, у браузерній історії, локальних і серверних журналах, електронній пошті, месенджерах та інших інформаційних ресурсах. Комп'ютерна система може виступати не лише носієм інформації, а й знаряддям протиправної діяльності [9]. Тому під час розслідування необхідно встановлювати не тільки зміст файлів, а й технічні обставини їх створення, зміни, копіювання, видалення та використання.

При дослідженні цифрових слідів особливого значення набуває розмежування формального власника облікового запису або електронного ключа та фактичного користувача. Факт входу під певним логіном чи використання кваліфікованого електронного підпису підтверджує технічну операцію, але не завжди безпосередньо ідентифікує фізичну особу. Необхідно зіставляти журнали авторизації, IP-адреси, MAC-адреси, відомості про пристрій, часові параметри, дані провайдера, місцезнаходження користувача, історію комунікацій та інші джерела. Цифрові технології розширюють можливості доказування, але водночас висувають підвищені вимоги до походження, цілісності, достовірності та допустимості даних [4].

Технічне дослідження цифрового середовища доцільно проводити із залученням спеціаліста вже під час первинної процесуальної дії. Цільове копіювання релевантних даних у багатьох випадках є більш пропорційним і методично правильним, ніж вилучення всієї інформаційної інфраструктури. Під час створення криміналістичної копії мають фіксуватися спосіб копіювання, технічний засіб, програмне забезпечення, час проведення операції та контрольні значення цілісності. Такі дії дають змогу забезпечити відтворюваність подальшого експертного дослідження.

З комп'ютерно-технічною тісно пов'язана телекомунікаційна експертиза та інші спеціальні дослідження інформації про з'єднання. Їх можливості мають значення для встановлення контактів між державним реєстратором, заявником, організатором, номінальним набувачем та іншими учасниками. Аналіз часу, тривалості, технічних параметрів і маршруту комунікацій може підтвердити або спростувати версію про попередню координацію. Разом з тим сам факт телефонного контакту чи мережевого з'єднання не доводить зміст домовленості. Такі відомості повинні оцінюватися разом із документальними, цифровими, фінансовими та особистими доказами.

П'ятим важливим напрямом є судово-економічна експертиза. Її необхідність виникає тоді, коли рейдерське захоплення супроводжується створенням фіктивної заборгованості, удаваними розрахунками, виведенням коштів, зміною фінансових потоків, відчуженням активів за заниженою вартістю або іншими операціями, що потребують спеціального економічного дослідження. Експерт може перевірити документальне відображення операцій, рух коштів, взаєморозрахунки, наявність певних бухгалтерських показників та економічні наслідки. Водночас він не повинен вирішувати питання про дійсність правочину, правову кваліфікацію чи умисел учасників [1; 5].

Судово-економічна експертиза може мати особливу доказову цінність для встановлення кінцевого вигодонабувача. Формальний набувач корпоративних

прав або активу може не бути особою, яка реально фінансувала операцію чи отримала економічну вигоду. Тому висновок експерта повинен поєднуватися з аналізом банківських даних, договорів, податкової та бухгалтерської документації, джерел коштів і подальшого руху активів. Саме сукупність таких даних дозволяє простежити економічну логіку рейдерського механізму.

Використання спеціальних знань має бути спрямоване також на індивідуалізацію ролі державного реєстратора. Для цього доцільно умовно розділяти три рівні доказових фактів. Перший – технічний: хто і з якого облікового запису здійснив операцію, які документи були завантажені, коли саме внесено запис. Другий – документальний: чи були надані документи справжніми, чи містили ознаки підроблення, чи відповідали вони встановленим вимогам. Третій – суб’єктивно-функціональний: чи був реєстратор обізнаний про незаконність підстав, чи діяв узгоджено з іншими особами та чи був його внесок необхідною ланкою для досягнення кінцевого результату. Експертиза безпосередньо вирішує переважно питання перших двох рівнів, тоді як третій установлюється органом досудового розслідування на підставі всієї доказової сукупності.

У складних організованих схемах спеціальні знання повинні поєднуватися з іншими засобами отримання доказової інформації. За наявності передбачених законом підстав результати негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути важливими для встановлення прихованої координації, передачі вказівок, домовленостей щодо послідовності реєстраційних і майнових дій [7]. Матеріали оперативного характеру можуть орієнтувати слідство, однак їх використання у доказуванні потребує дотримання встановленої процесуальної форми і належного прокурорського контролю [8].

Протидія розслідуванню є типовою ознакою організованих форм рейдерства. Вона може проявлятися у знищенні документів, зміні паролів, видаленні цифрових даних, дистанційному блокуванні пристроїв, створенні нових корпоративних рішень, переміщенні активів або узгодженні показань. Саме тому спеціаліст повинен залучатися якомога раніше, а нестійкі цифрові та документальні об’єкти мають зберігатися першочергово. Проблеми подолання протидії організованим злочинності під час досудового розслідування традиційно вимагають належної організації, прогнозування поведінки учасників і своєчасного застосування законних засобів отримання інформації [6].

Отже, використання спеціальних знань у провадженнях щодо рейдерських захоплень із залученням державних реєстраторів повинно будуватися не за принципом механічного призначення максимальної кількості експертиз, а відповідно до конкретних доказових завдань. Почеркознавча експертиза дає змогу встановити виконавця підпису; технічна експертиза документів – спосіб створення та зміни реквізитів; комп’ютерно-технічна – фактичний цифровий механізм операції; телекомунікаційні дослідження – технічні зв’язки і комунікації; судово-економічна – фінансовий зміст і наслідки операцій. Лише їх узгоджене використання разом з іншими доказами дозволяє реконструювати цілісний механізм рейдерського захоплення.

Підсумовуючи, можна сформулювати такі положення. По-перше, спеціальні знання є наскрізним засобом доказування у справах про рейдерські захоплення, пов'язані з діяльністю державних реєстраторів. По-друге, експертне дослідження повинно бути спрямоване на встановлення фактичних і технічних обставин, але не може підміняти доказування умислу та юридичної відповідальності. По-третє, найбільш значущими є почеркознавча, технічна експертиза документів, комп'ютерно-технічна, телекомунікаційна та судово-економічна експертизи. По-четверте, цифрові та документальні об'єкти потребують невідкладного збереження і безперервного документування їх руху. По-п'яте, факт незаконної реєстраційної дії не є достатнім для висновку про умисну участь реєстратора: його обізнаність і функціональний внесок установлюються лише на основі сукупності експертних, документальних, цифрових, фінансових, комунікаційних та інших доказів. Саме такий комплексний підхід забезпечує належність, допустимість, достовірність і переконливість доказової системи.

Список використаних джерел

1. Гусева В. О., Стеценко С. В. Використання спеціальних знань під час розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 3 (36). С. 37–51.
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затверджено наказом Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5.
3. Кальман О. Г., Погорецький М. А. Рейдерство: причини та заходи протидії. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 150–160.
4. Погорецький М. А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5. Ч. 3. С. 239–256. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.37>.
5. Погорецький М. А., Вакулик О. О., Сергєєва Д. Б. Розслідування економічних злочинів : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2014. 176 с.
6. Погорецький М. А., Сапальов В. П. Подолання протидії організованої злочинності в ході досудового слідства. *Збірник наукових праць Національної академії Служби безпеки України*. Київ : НА СБУ, 2005. № 13. С. 148–152.
7. Погорецький М. А., Старенький О. С. Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів: окремі проблемні питання. *Право України*. 2018. № 8. С. 85–106.
8. Погорецький М., Сухачова М. Прокурорський нагляд за законністю використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності на досудових стадіях кримінального процесу. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 64–70.
9. Погорецький М. А., Шеломенцев В. П. Комп'ютерна система як знаряддя вчинення злочину. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2009. № 872. Вип. 6. С. 117–121.
10. Погорецький М. А., Шеломенцев В. П. Кіберзлочини: до визначення поняття. *Вісник прокуратури*. 2012. № 8. С. 89–96.
11. Сергєєва Д. Б. Судові експертизи у кримінальному провадженні : навч. посіб. Київ : Алерта, 2025. 262 с.
12. Шумило М. Є., Погорецький М. А. Докази і доказування. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажиський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація та ін. Харків : Право, 2012. С. 247–308.